

דרכי אורה

ראה תשפ"ו (141)

משולחנו של רבינו הגדול מרן ראש הישיבה הגאון רבי מאיר צבי ברגמן שליט"א

'אחריתו של בשר ודם'

על לבו ואמר לישראל ראו אחריתו של בשר ודם כו' עכ"ל. הבה נתבונן בדברי המדרש הללו. משה רבינו, מבחר המין האנושי, אשר דיבר עמו הקב"ה פנים אל פנים, וכל ימיו ושעותיו היו קודש לה', עד שפירש מן האשה מפני שהי' מוכן בכל עת להשראת השכינה, וגם בד' המדרש הנ"ל מודגשים חז"ל ומספרים לנו בפרטי פרטים את ניצול רגעיו האחרונים ממש עד כדי 'חצי רגע'. ומה היו דבריו באותו חצי רגע אחרון, 'ראו אחריתו של בשר ודם'!

והדברים אמורים במשה רבינו שזכה למיתת נשיקה, עלה למרום ונדבק בשכינה, וכעת נמצא בעולם העליון במדרגה הנשגבה ביותר. ומ"מ כ"ז אינו שוה לו כנגד החיים, כי אפי' חיי העוה"ב כולם אינם שווים לרגע א' של תשובה ומעש"ט בעוה"ז, וכנגד חיי החיות של משה רבינו עצמו, כנגד ברכת החיים שניתנה לו, הרי עצם מותו הוא בחינת קללה. 'החיים והמות נתתי לפניך, הברכה והקללה'.

ראה אנכי נתן לפניכם היום ברכה וקללה. (י"א, כ"ו)

ולהלן בפרשת נצבים (ל', יט) 'העידתי בכס היום את השמים ואת הארץ החיים והמוות נתתי לפניך הברכה והקללה ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך'. הרי שהעמיד הכתוב את החיים כנגד המוות, ללמדנו כי רק מתוך השגה והכרה במעלת החיים ניתן לעמוד על עומק עניין המוות. את המוות אין האדם מבין מצד עצמו, אלא מתוך ההתבוננות במהות החיים; רק מי שידע מה הם חיים אמיתיים, יכול להבין מהו הפסדם.

א' בילקוט ואתחנן (רמז תתכא) באו ואמרו למשה הגיע שעה שאתה נפטר מן העולם, א"ל המתני לי עד שאברך את ישראל כו' באו ואמרו לו הגיע חצי שעה שאתה נפטר מן העולם א"ל לישראל וכו' באו ואמרו לו הגיע רגע שאתה נפטר מן העולם פתח ואמר כו' באו ואמרו לו הגיע חצי רגע, נטל שני זרועותיו והניחן

'בנים אתם לה' אלוהיכם'

ענין דרשה זו לפשוטו של מקרא העוסק באיסור שריטת הגוף על המת. ונראה שאכן הדברים קשורים זה בזה, כי כשם שהגדידה בגוף האדם היא קריעה בגופו של היחיד, כך מחלוקת ופירוד הם גדידה בגופו של הציבור, והתורה מלמדת אותנו שאין כלל ישראל אוסף מקרי של יחידים בלבד, אלא מציאות רוחנית א' בעלת 'שיעור קומה' עצמי, וכבר מצינו ענין זה בדברי המשך חכמה (הפסטר שבת הגדול) עה"פ וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים, שביאר ענין מנחות ציבור אפי' שאין מנחה בשותפות, כי הציבור בישראל אינו צירוף של יחידים, אלא מציאות חדשה ושלמה בפני עצמו. ואכן מצינו בחז"ל שדיברו על הציבור בלשון של גוף מיוחד בעל צורה, שיש לו ראש, 'ראשי העדה', ויש לו עינים, 'עיני העדה', ובמס' תענית (כט ע"א) נאמר על ר"ג שהוא 'בעל החוטם' ופירש"י: 'בעל קומה וצורה'. וכבר ביארתי כן ל' רש"י בפר' עקב עה"פ 'ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם', שהק' דהלא כבר נאמר [בפר' ראשונה דק"ש] בכל לבבך ובכל נפשך, אלא אזהרה ליחיד אזהרה לציבור, וצ"ע דסו"ס הציבור מורכב מאותם יחידים שכבר נצטוו ע"ז בפרשה ראשונה, אלא מוכח שיש דרגה נוספת בעבודת ה' שהיא בעבודת האדם מצד היותו חלק מכלל ישראל, ולעולם יש את עבודת היחיד, ויש את עבודת הציבור.

ומעתה מובנת דרשת חז"ל: 'לא תתגודדו' אל תעשו אגודות אגודות, כי כשם שגדידה בבשרו של אדם יוצרת קרע בגופו, כך מחלוקת בין חלקי הציבור יוצרת קרע בגוף הגדול של כלל ישראל, ונמצא הבדל יסודי בין גדידת היחיד לבין גדידת הציבור, כי גדידת היחיד על התורה יכולה להיות נקודת מוצא להתעלות כר"ע בשעתו, שהיא נובעת מכיסופים אל התורה ומבקשת להשלים את החסר. אך גדידת ציבור, הפירוד והפיצול, היא עצמה יצירת החסרון, שהרי התורה אינה שורה אלא במקום שיש בו אחדות.

וזהו גם הטעם שסמכה התורה עניין זה דווקא לפרשת האבלות על המת. כי פעמים רבות כאשר מסתלק גדול בישראל, עלולה להיווצר סכנה של פירוד. כל תלמיד נמשך אחר דרכו של רבו, כל קבוצה אחר מנהיגה, ומתוך הכאב על החסר עלולים להיווצר מחנות נפרדים. וע"ז מזהירה התורה 'בנים אתם לה' אלוהיכם לא תתגודדו', אל תהפכו את הצער על הסתלקות גדולי ישראל לקריעה בגופו של הציבור. אמנם היחיד רשאי להצטער על חסרון רבו, כפי שמצינו אצל רבי עקיבא, שהרי חסר לו מעיין התורה שממנו שתה, אך הצער הזה צריך להביאו להוסיף עמל ויגיעה. לעומת זאת, כאשר הצער מביא לפירודו של הציבור, אי"ז דרך של התקרבות, אלא להיפך. במקום שהאבל יביא לתוספת תורה, הוא מביא לחסרון תורה, במקום להעמיק את הדבקות בה', הוא יוצר ריחוק, שהרי אין התורה נקנית אלא בחבורה, וככל שישיראל מתאחדים סביב התורה וחכמיה, כך זוכים יותר לגילוי חכמת התורה.

(מתוך דברי התעוררות שנשא רבינו שליט"א)

בנים אתם לה' אלוהיכם לא תתגודדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת (י"ד, א) פירש רש"י: לא תתנו גדידה ושרט בבשרכם על מת כדרך שהאמוריים עושין, לפי שאתם בניו של מקום, ואתם ראויין להיות נאים ולא גדודים ומקורחים ע"כ, ובדעת זקנים מבעלי התוס': בנים אתם לה' אלוהיכם, ולכן אם מת אביכם בשר ודם - לא תתגודדו, שהרי אינכם יתומים בכך, כי יש לכם אב שהוא חי וקיים יתברך שמו עכ"ל.

מבואר בדבריהם, שאיסור גדידה אינו רק איסור חיצוני של פציעת הגוף, אלא גילוי של השקפה יסודית על מהות הקשר שבין ישראל לאביהם שבשמים. כאשר אדם מאבד את אביו הגשמי, טבע האדם הוא להרגיש כאילו ניטל ממנו המשען ונעשה יתום בעולם, וע"ז באה התורה ומכריזה: 'בנים אתם לה' אלוהיכם', בן ישראל לעולם אינו יתום, שהרי אביו האמיתי חי וקיים לעד. ולכן 'לא תתגודדו', אל תבטאו בגופכם תחושת קריעה וניתוק, שהרי הקשר העמוק והנצחי ביותר של האדם אינו תלוי באדם אחר, גדול וקר ככל שיהי', אלא בקשר שלו עם אביו שבשמים.

ובזה יש לבאר דברי הגמ' סנהדרין דס"ח א' המתארת את גודל צערו של רבי עקיבא לאחר פטירתו של רבי אליעזר הגדול: 'הי' מכה בבשרו עד שדמו שותת לארץ, אמר: הרבה מעות יש לי ואין לי שולחני להרצותם, ופירש"י הרבה שאלות יש לי לשאול ואין לי למי לשאול, והקשו התוס' כיצד הי' רבי עקיבא עושה כן, והרי נא' (ויקרא יט) 'ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם', ותי' משום תורה קא עביד ע"ז וצ"ע. ושמעתי מהגאון ר"ח שמואלביץ זצ"ל ראש ישיבת מיר, עפ"י דברי הדעת זקנים הנ"ל, וכע"ז כ' כאן בפי' ספורנו: אין ראוי להראות תכלית הדאגה והצער על הקרוב המת, כשנשאר קרוב נכבד ממנו במעלה ובתקוות טוב, לפיכך אתם בנים לה', שהוא אביכם קיים לעד, ואין ראוי שתדאגו ותתאבלו בתכלית על שום מת עכ"ל, והנה קרבת האדם אל הקב"ה מתגלה ומתממשת באמצעות התורה הקדושה, שהיא חכמתו ורצונו של הקב"ה, נמצא שהדבק בתורה דבק בבוראו, ומעתה מתבאר היטב צערו של רבי עקיבא, שלא הי' על עצם פטירת רבו בלבד, אלא על החסר שנוצר בדרך התקשרותו אל התורה, וכמ"ש 'הרבה מעות יש לי' שאלות רבות בתורה יש לי' ואין לי שולחני להרצותם' אין לי עוד את מי לשאול שיוכל לברר לי את עומק הדברים. אין כאן חלילה תחושת יתמות מן הקב"ה, אלא אדרבה כאב עמוק על חסרון בדרך ההתקשרות אליו, וזהו שתיצרו התוס' 'משום תורה קא עביד' שהרי אי"ז גדידה של יאוש וניתוק, אלא ביטוי לכאב על חסרון התורה. והנה כאב כזה אינו יכול להישאר כצער בלבד, ועליו להפוך למנוף של עלי', כי כאשר אין לאדם את הרב שממנו היה יונק תורה, עליו להוסיף עמל ויגיעה וע"ז יזכה לסייעתא דשמיא, כמ"ש כי ה' יתן חכמה, מפיו דעת ותבונה.

וזהו עומק דברי חז"ל ביכמות ד"ג ב' עה"פ 'לא תתגודדו' לא תעשו אגודות אגודות, שלא יהיו שני ב"ד בעיר אחת זה נוהג כך וזה נוהג כך. ולכאורה, מה

משה רעיא מהימנא שהנחיל תורה לעם ישראל, ניצל כל רגע מרגעי חייו עד תכליתם. ומה אפוא כוונתו באומרו: 'ראו אחריתי של בשר ודם?' וכי יש אחרית טובה מזו? הרי זכה למיתת נשיקה, והקב"ה נטפל עמו לקוברו, ואף למעלה עומד ומשמש. כל התורה נקראת על שמו 'זכרו תורת משה עבדי', ולעולם אומרים 'הלכה למשה מסיני', וזאת התורה אשר שם משה לפני בני, והוא אומר: ראו והתבוננו כי בתלמודו ממני אחריתי של בשר ודם! כי רצונו הק' הי' להמשיך לחיות כאן בעוה"ז, ללמוד תורה ולקיימה, להתהלך לפני ה' בארצות החיים ולהיכנס לארץ ישראל כדי לקיים מצוות התלויות בה.

וכע"ז מצינו במעשה הידוע על הגר"א ז"ל, שבשעת פטירתו אחז בציציתו ונישקן בבכי, באומרו שכאן בעוה"ז ניתן לקיים מצוה גדולה זו בכמה קופיקות, ובעולם העליון 'במתים חופשי'. ואילו היו ג"כ דבריו האחרונים של משה רבינו, רעיא מהימנא, מנהיגים ומוכיחים של ישראל: 'ראו אחריתי של בשר ודם!' זו צוואתו האחרונה לכלל ישראל בשעת הסתלקותו מן העולם. ודברים אלו נוראים עד מאוד למתבונן בהם.

ובגמ' ברכות ד"ה א' א"ר לוי בר חמא א"ר שמעון בן לקיש לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע שנא' 'רגזו ואל תחטאו'. אם נצחו מוטב, ואם לאו יעסוק בתורה וכו' אם נצחו מוטב, ואם לאו יקרא ק"ש וכו' אם נצחו מוטב ואם לאו יזכור לו יום המיתה וכו' ע"כ, וכבר עמדו ע"ז כיון שהעצה המועלת ביותר היא הזכרת יום המיתה, שהרי ע"ז לא נאמר 'אם נצחו מוטב ואם לאו', ומשמע שודאי תועיל, א"כ למה לא יזכיר מיד האדם את יום המיתה לנצח את היצר?

ונראה בפשטות, כי הזכרת יום המיתה לא תפעל בנפשו רק לאחר הקדמה של חשבון הנפש, ועסק התורה וקבלת עומ"ש, אבל בל"ז יש חסרון להזכיר לעצמו את יום המיתה כי יוכל לבא חלילה להיפך הכוונה, כדרכם של הרשעים האומרים 'אכול ושתה כי מחר נמות'.

ואמנם להנ"ל י"ל ביותר עומק בביאור עיקר ענין המיתה, שהוא מת מן המצוות, מת מת"ת ועבודת הש"ת, ובע"כ לא תתכן כלל שום תועלת מוזכרת יום המיתה בלא שיתעלה האדם מקודם בת"ת וקבלת עומ"ש ומצוות, כי רק אז לומד להכיר את מהות החיים האמיתיים ומבין את משמעותם, וכשזוכה לזה איז מתוך החיים עצמם הוא מבין את משמעות המוות, שהוא הפסק החיים הללו והפסק האפשרות ליכות בעוד תורה ומצוות, וזהו עומק דברי משה רבינו: 'ראו אחריתי של בשר ודם'. כלומר, התבוננו מהי אחריתי של האדם דווקא מתוך הכרת גודל מעלת החיים שניתנו לו.

ואספר עובדא נוראה שסיפר לי פאה"ד הגאון רבי משה פיינשטיין (שליט"א)

[וצ"ל] בהיותי לאחרונה בביתו, על הגאון רבי יעקב יוסף זצ"ל (תלמיד מובהק למור הגר"ס ז"ל) שהי' המגיד דעיה"ק וילנא ואח"כ נסע לאמריקה לכהן כרב הכולל של ניו יורק, ובאותם ימים התרבו שם פורקי עול ומחריבי הדת, ועמד נגדם בגבורה רבה, כשהוא סובל מרדיפות קשות, עד שירדו לחייו ונחלש מאוד, וכבר לא הי' יכול לצאת ולבא, אבל קודם יוה"כ ביקש לעורר את הציבור בתשובה וציוה להכריז בכל העיר כי הרב יישא את דרשתו האחרונה (כנראה דרשת שבת שובה כנהוג), ואלפים רבים נקבצו לשמוע את דבריו עד שהיו שם קהל רב יותר מכל הדרשות שאמר מעולם, ולעת הדרשה הביאוהו מביתו ונשאווהו כשהו יושב על כסאו עד לארון הקודש.

והנה אותו גאון רבי יעקב יוסף זצ"ל הי' ידוע בזמנו בכל העולם כבקי עצום בש"ס בבלי וירושלמי, וכל דברי הפוסקים ומדרשי חז"ל היו שגורים בפיו ממש בע"פ, עד שלא הי' נזקק מימיו לשום ספר בשעה שהי' דורש בהלכה ואגדה, והי' קורא הכל מילה במילה בע"פ ולא יחטיא, וגם באותה דרשה אחרונה התחיל לומר את לשון הרמב"ם בהלכות תשובה, אלא שמחמת חולשתו הנוראה נשתבש בלשון הרמב"ם שהי' רגיל בו כ"כ, ולא הצליח לסיימו, עד שא' ביקש להביא לו ספר הרמב"ם כדי שיוכל לקרא ממנו.

נטל ר' יעקב יוסף ז"ל את ספר הרמב"ם הפתוח, נישקו וסגרו בעדינות, וגעה בבכיה. קרא ואמר: 'הנני יעקב יוסף שהיה מפורסם בכל קצוי ארץ כבקי נפלא בכל דברי חז"ל ולשוניות הפוסקים, וכעת אני משתבש בלשון הרמב"ם בע"פ. ראו אחריתי של בשר ודם!' ר' יעקב יוסף ז"ל מירר בבכי נורא, ובזאת נסתיימה דרשתו האחרונה, ויחרד כל העם. ביקשו להורידו מארון הקודש, ולא אבה. שעה ארוכה המשיך הרב לישב על כסאו ליד ארון הקודש, פניו כלפי העם, הוא בוכה וכל הקהל מתעורר בהרהורי תשובה.

והנה, דווקא מתוך גדלותו העצומה של רבי יעקב יוסף ניתן הי' להתבונן באמת מהי 'אחריתי של בשר ודם'. אבל אדם שאינו עומד במדרגה זו, אילו היה משתבש בלשון הרמב"ם בע"פ, לא הי' הדבר מעורר בו את אותה תחושת אובדן. רק למעלת האדם החי, ומתוך ההכרה בגודל החיים וערכם, ניתן להרגיש את משמעות המוות.

ואנחנו בני הישיבה צריכים להבין בסגולה זו של הזכרת יום המיתה, שאינה באה חלילה להחליש את האדם, אלא להיפך, כי לאחר שהאדם עוסק בתורה ומקבל עליו עול מלכות שמים, הוא מבין עד כמה יקרים הם חייו, ומתוך כך מתעורר לנצל כל רגע, לעלות מעלה מעלה בעבודת ה', ולהינצל משאל מטה.

(מתוך שיחת רבינו שליט"א לקראת זמן אלול תשל"ט).

'וכל בניך למודי השם' (הפטר)

למצות הלימוד, והוא כמו שביאר בארוכה בסה"ק נפש החיים. אבל מה שנוגע לסגולת התורה להינצל מכל מידה רעה, מהכעס ומהתאוה ומהכבוד המוציא את האדם מן העולם, מסתבר שזהו רק על ידי לימוד כמצוה, ואף שבסוף מביאה לידי לשמה, אבל עד אז האדם בסכנה גדולה, ומפורש א"ר מאיר באבות: 'כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה, ולא עוד אלא שכל העולם כולו כדאי הוא לו, הרי מפורש שכל סגולת התורה רק ע"י לימוד תורה כמצוה. וע"ז ידוע כל הדוויים, כי מי הוא אשר ליבו שלם איתו שאין בו מכל אלו אשר נפשו של אדם מתאוה להם וכו' עכ"ל.

ולפי"ז ית' עומק הדרשה 'אל תקרי בניך אלא בוניך', כי אכן, כל העוסקים בתורה הם בבחינת 'בוניך' שכן הם בונים את עולם התורה, אולם הנביא מוסיף ומבטיח 'וכל בוניך לימודי השם', שכל אותם בוני התורה יהיו לא רק לומדי תורה, אלא יהיו 'לימודי השם', כלומר לומדי תורה לשמה מתוך בקשת דעת ה' ולא מתוך רצון עצמי בלבד, ורק אז מתקיימת המשך ההבטחה 'ורב שלום בניך', כי הת"ח האמיתיים שתורתם לשמה, הם אלו שמרבים שלום בעולם, כדברי ר"מ בברייתא דקנין תורה: 'כל העוסק בתורה לשמה... אוהב את המקום, אוהב את הבריות, משמח את המקום, משמח את הבריות, ומלבישתו ענוה ויראה, ומכשרתו להיות צדיק וחסיד וישר ונאמן'. וכבר הארכנו בזה שת"ח אמיתי הוא צדיק, וצדיק אמיתי הוא ת"ח, כי התוה"ק אינה רק ידיעה והשגה, אלא משנה את מהות האדם ומרוממתו להיות בעל מדות טובות וישרות.

זהו עומק הפס' 'וכל בניך למודי השם', שכל בוניך, כל העוסקים בבנין התורה יהיו לומדי תורה לשמה, לא תורה למען עצמו, לא לשם כבוד ומעלה אישית, אלא תורה שכל מגמתה לדעת את רצון ה', ואלו הם המרבים שלום בעולם שנא' 'ורב שלום בניך'.

וכל בניך למודי ד' ורב שלום בניך (ישעי' נ"ד, י"ג)

בגמ' ברכות דס"ד א' (ועוד מקומות) א"ר אלעזר א"ר חנינא ת"ח מרבים שלום בעולם שנא' וכל בניך לימודי ה' ורב שלום בניך, אל תקרי בניך אלא בוניך ע"כ לשון חז"ל, והוא מאמר מפורסם ואנו מזכירים לשון זה בכל יום בסיום התפילה. אכן יש לעיין בלשון חכמים שאמרו 'אל תקרי בניך אלא בוניך', כי בפסוק הנז' נאמר ב' פעמים 'בניך', בתחילתו כתוב 'וכל בניך למודי השם', ובסיום כתוב 'ורב שלום בניך'. והנה אם נאמר שהכוונה ל'בניך' השני שבאותו הפס', כלומר 'ורב שלום בניך', ומה הגמ' רוצה להוציא שת"ח מרבים שלום בעולם, ולצורך זאת היא לומדת שמ"ש ורב שלום בניך הכוונה לת"ח, אבל כבר נאמר קודם לכן 'וכל בניך למודי השם', ופשוט שכל הבנים הם ת"ח ולומדי תורה, ומה באה הדרשה של 'אל תקרי' להוסיף ע"ז?

ואם הכוונה כבר ל'בניך' הראשון שבתחילת הפס' 'וכל בניך למודי השם', ואומרים שהכוונה 'וכל בניך למודי השם' [וע"ז אנו ממששים אח"כ שעל ידיהם גם 'ורב שלום בניך', דהיינו גם הבניך שאינם בוניך ולא זכו להיות ת"ח מ"מ זכו לרב שלום ע"י הת"ח] אבל עדיין אינו מובן, כי בזה שאתה מתחיל ומכנה אותם 'וכל בניך' כבר הודעת שהם ת"ח, ומה שייך להמשיך שהם 'לימודי השם', הרי מועצם היותם 'בוניך' ר"ל תלמידי חכמים, כבר מובן שהם לומדי תורה?

ונראה שאכן ודאי הכוונה היא כבר ל'בניך' הראשון, אלא שנאמר כאן חידוש עמוק שלא כל ת"ח בהכרח בכלל 'לימודי השם', ויכול אדם להיות בעל ידיעות רבות בתורה, להיות בונה ומעמיד תורה בישראל, ואפ"ה לא תהי' תורתו בגדר 'לימודי השם', ר"ל תורה שנלמדת לשמה.

ויסוד זה מבואר בדברי מו"ח רבינו הגדול זצ"ל בהקדמתו לאבי עזרי (תליתאה), וז"ל: 'אולם כנראה שאף שאמרו לעולם ילמוד אדם אפי' שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה, וגם לימוד שלא לשמה מצוה היא, זהו רק מה שנוגע